

JEGYZETEK

- 1 ХАЛИЗЕВ, В. Е. *Ценностные ориентации русской классики*. Москва, Гнозис, 2005
- 2 Az azóta széles körben használatos, nyelvészeti, kultúraelméleti, lélektani fogalomra is kiterjesztett kifejezés az „idegen” ellenpólus mellett Lotman magyarul is hozzáférhető szemiotikai munkája révén terjedt el. LOTMAN, Jurij: *Kultúra és robbanás*. Ford. SZÚCS Teri, Bp., Pannonica, 2001
- 3 Gorkij *Időszerűtlen gondolatok* (1917–1918) című cikksorozata is az akkori orosz társadalom mintegy 80 százalékát kitevő parasztság elleni kirohanásairól tanúskodik. A forradalom dokumentuma, amely a peresztrojkaig ezután csak nyugaton jelenhetett meg. *Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról*. Szerk. SZŐKE Katalin, Bp., Európa, 1997, 167–320., 197.
- 4 Magyarul DUKKON Ágnes: *Az Aranykortól az Ezüstkorig. Fejezetek az orosz kritika és irodalomtudomány történetéből*. Bp., Protea, 2014
- 5 Az úgynevezett predekabrista szervezetekkel, a Közjő Szövetségével, a déli összeesküvőkkel, Mihail Orlovval, valamint az általa létrehozott Orosz Lovagok Rendjével a kisinyovi időkből fenntartott kapcsolatai lehetővé teszik, hogy következtessünk Puskin szimpátiáira olyan csoportok és személyek iránt, akik a Napóleon által a közelmúltban okozott veszélyt emlékekben tartva, akár területi expanzió révén (elsősorban Dél-Európában) egy egyesített birodalmat képzeltek el, élén egy orosz uralkodóval. Vö. LOTMAN, Jurij: *Puskin*. Szerk., ford. GEREBEN Ágnes, Bp., Európa, 1987, 125–126., 135–137.
- 6 Lásd АСОЯН, А. А.: «Почтите высочайшего поэта...» Судьба «Божественной Комедии» Данте в России. Москва, Книга, 1990, 60.
- 7 PUSKIN, Alekszandr: *Lakoma pestis idején*. Ford. TÉREY János = 2000, 2011, 7–8. sz.
<http://ketezer.hu/2011/08/lakoma-pestis-idejen/>
- 8 Az 1897-es Orosz Birodalom területén végzett censusra alapozott 1905-ös adatoknak megfelelően mintegy 35 millió más felekezetű él a hozzávetőleg 88 milliós pravoszláv hitű többség mellett.
- 9 Ezt a fordulatot Sztanyiszlavszkij az első rendezés idején félreértette az 1905-ös forradalom előérzete miatt. A 30-as, 40-es években a második rendezés a nézőt már az egykori hétköznapi lét költőiségével bővölte el.

Raoul Löbberth*

Mi a természet ellen

(Az emberiség fejlődése. Zeit-Online, 2019/40. szám, <https://www.zeit.de/2019/40/entwicklung-menschheit-evolution-klimawandel-natur-suende>)

■ Aki bolygónk állapotát figyeli, annak kételkednie kell az emberiségben. Egy okkal több, hogy Ádámmal, Évával és a bűnbeeséssel foglalkozunk.

A tudomány már réges-régen megcáfolta a *Biblia* helyszíni tudósítását. A meztelen pár mítosza az Édenben olyan sablonná lett, amellyel manapság nyaralók és vénemberek fantáziálnak: ártatlan testekről álmodoznak, melyek kék lagúnákban egyesülnek...

A paradicsomi történet legfeljebb érzékeinket csiklandozza, de semmit nem árul el a XXI. század emberéről és annak világáról. Pedig érdemes a teremtéstörténetet éppen napjainkban újra elolvasni. Végül is nő a félelem, hogy az ég a klímaváltozás következtében nemsokára a fejünkre szakad. És miért? Mert vakok vagyunk és bűnösök, így gondolják a fiatalok, és arra akarják az időseket figyelmeztetni, hogy legyenek éberek. Mintha bensőnkben egy önpusztító mechanizmus működne, amiről senki nem tudja, hogyan került oda, és hatástalanítható-e.

Honnan jöttünk, kik vagyunk, merre tartunk, és mi az, ami ennyire tönkretett bennünket?

A mítoszok „az emberiség teljességét” kimerítően el tudják ezt magyarázni másfél oldalon – állapította meg nemrég Stephen Greenblatt irodalomtudós, Ádámról és Éváról szóló munkájában (*The Rise and Fall of Adam and Eve*, 2017). Az Éden tragédiája esetében egy kérdés talán megvilágíthatja a mítosz homályát: miért kert? Egy város nem lenne jobb díszlet?

A *Gilgames-eposzban*, a világirodalom legősibb fikciós szövegében a mű elején nem az Ige, nem a Paradicsom áll, hanem a nagyváros, Uruk, a sumérok metropolisza. A *Gilgames-eposz* négyezer éves. Az olvasó mégis úgy érzi: Uruk hatalmas falai Manhattan, Frankfurt vagy Szingapúr szakadékos utcáival állnak kapcsolatban. Amíg a civilizáció

létezik, növekedés, jólét, igaz férfiak vannak, végül minden jóra fordul – ez a *Gilgames* reményteljes üzenete. A haladás optimizmusa tartja össze mind az agyag-, mind az üvegfalakat. El akarja hitetni velünk, hogy semmi nem múlik el, csak megváltozik, nagyobb, jobb, drágább lesz, mint volt.

A Paradicsomban, nem úgy, mint Urukban, nincs verekedés, nincsenek vademberek, akiknek először is saját énjüket kell felfedezniük. Isten megteremti Ádámot, életet lehel belé, és bordájából megformálja Évát. Ne kelljen magányosan vándorolnia ebben a szép világban. Ádám és Éva, az emberpár, elkészült, befejezett. Fejlődés nem szerepel a tervben. Ehelyett Isten minden felelősséget rájuk hárít. Ápoljátok a kertet, köti a lelkükre. Amíg a „légyott” a tudás fájánál meg nem történik, Ádám és Éva Isten teremtményei, de semmi több.

A modern ember nehezen viseli el az eseménytelen boldogságot, kivéve, ha szabadságon van. Jó oka van erre. A „nyugtalanság hiánya” – ahogyan ezt Ralf Konersmann *A világ nyugtalansága (Die Unruhe der Welt, 1995)* című könyvében állítja – az Édenen kívül gyanússá teszi a Paradicsomot. A nyugtalanság, a reményteli szédelés üdvösségtől üdvösségig a kiűzetés után érzelmi alapállást jelentett Ádámnak és rokonságának. Gyermekei állítólag, a soha el nem jövő boldogság ígéretéért cserébe kitalálták az isteni átkot. Az ígéret elviselhetővé tette a kiteszítottságot, de nem érvénytelenítette: „Nyugtalanságban élni a világ kegyének elvesztését jelenti”.

Bármily hihetetlen, hívők generációi évszázadokon át betű szerint igaznak tartották a paradicsomi történetet, családfákat készítettek Ádám gyermekeiről, és úgy vélték, ahogy James Ussher, az anglikán egyház püspöke a XVII. század közepén gondolta: a teremtés idejét ki lehet számítani. Számítása szerint Krisztus előtt 4004. október 23-án, reggel 9 órakor történt.

Darwin evolúciós nyugtalansága már új rendként jelenik meg. Az üdvösség eltűnik, mert összeegyeztethetetlen a kutatással. Az Édenkertből csak a hazugság marad, a mese, amit már gyermekekkel sem lehet elhitetni. Már csak a tudás fája kígyójának vagyunk elkötelezve. A hüllő, amely tegnap még az ördögi csábítás jelképe volt, most egy új szellemiség, a felvilágosodás kabalájaként hat. Az új szellem mértéke már nem Isten, hanem az ész, a ráció. Az Éden kert és Isten nélkül példa, valláspótlék lesz.

A felvilágosodás diktatórikus, írja Theodor Adorno és Max Horkheimer *A felvilágosodás dialektikája* című könyvükben, 1944-ben. De igaztalan is volt, mert mint minden hit, dogmává merevedett, és sosem kételkedett magában. Az új dogmatikus ráció papjai nem is észlelik, hogy a mátrix hibás: „A modern tudomány felé vezető úton – írja

Theodor Adorno és Max Horkheimer – az emberek lemondanak az értelemről.” A fogalmat képlettel helyettesítik, az okot szabállyal és valószínűséggel. Kizárólag értelemmel azonban a lét nem fogható fel. Vagy, ahogy a legszebb dialektika kritikus tudósai írják: „Nincs a világon olyan lét, melyet a tudomány ne lenne képes áthatolni, amit azonban a tudomány képes áttörni, az nem lét.”

A ráció színtiszta tanként – ahogy a könyvek lényege sem – nem tesz emberibbé, embertelenné viszont olykor igen. Ezzel vélte Horkheimer és Adorno bizonyítottnak, hogy a XX. század zsarnokai a készségesen bűnrészes tudomány segítségével voltak képesek népeket rabszolgává tenni és kiirtani.

De az emberek zsarnokok nélkül is gyakran képesek a rosszra, mert az logikusabbnak vagy jobb választásnak tűnik. Számításból felégetik az esőerdőket, műanyaggal szennyeznek a tengereket, legjobb tudásuk szerint és nyugodt lelkiismerettel szén-dioxiddal árasztják el a levegőt, mígnem a éghajlat-katasztrófa elkerülhetetlen lesz. A XXI. század felvilágosult fogyasztója olykor olyat is tesz, ami megmagyarázhatatlan és alapvetően eszelős. Ha Adorno 1969-ben nem hal meg szívrohamban, ma az emberiség legnagyobb kérdésére, civilizációkritikájára választ keresve talán utószóval látná el életművét, ezzel a címmel: Mikor és hogyan jött világra a butaság?

Albert Einstein viccesen mondta: a butaság végtelensége, a világmindenség végtelenségével ellentétben, bizonyított. Vagyis, ha a butaság mindenütt van, hol kezdjük a történetét? Ádámnál és Évánál? Vagy inkább Thagastében (ma Souk Ahras), Észak-Afrikában, ahol Krisztus után 370-ben az emberi eltévelyedés és butaság egyik legjelentősebb elemzőjének, Szent Ágostonnak egy gyógyfürdőben erekiója támad – amitől megijed? *Vallomások* című híres művének ez az egyik kulcspillantata. Ágoston úgy gondolta, mélyen az emberben szunnyad valami, ami tönkretesz, megrontja, és amivel szemben nincs hatalma. Ezt a szárnalmas helyzetet önmaga okozza. Hiszen nem kétséges Ágoston előtt, hogy Isten ártatlannak teremtette a világot. A gőzfürdőben érezte először, hogy Ádám bűne megelevenedik benne. De mi is voltaképpen ez a bűn, amiről a szent férfiú úgy gondolja, Ádám öröksége?

Peter Brown egyik könyvében (*The Rise of Western Christendom, 1995*) Ágostonra hivatkozva azt mondja, hogy az ember a bűnbeesés előtt tudatosan és mintegy személytelenül párosodott. Az ősbűn akkor „érkezett” a világba, amikor Ádám és Éva a tudás fájánál meglátták egymást és megállapították, hogy mezítelenek. Testüket, foglalja össze a jelenetet Brown, egy új, nyugtalanító, idegen érzés kerítette hatalmába a szexuális vágy formájában,

amely fölött nem volt hatalmuk. A testüket többé már nem csupán az akarat irányította.

Ágoston mégis a teológia és az emberi önismeret óriása. Ékesszólóan és becsületre méltó kitartással beszélt be a keresztényeknek saját rossz lelkiismeretét. Évszázadokra meghatározta, hogyan kell a teremtést értelmezni. A bűnbeeséssel leírja a világban való létezés idegenségét. Ugyanakkor bizonyítja, hogy a *Szöveg* (az Ige) nagy és tágas, mindenki megtalálhatja benne saját énjét. Ágoston megért valamit, amit előtte senki nem értett meg: a teremtés nemcsak a világ kezdetét írja le, hanem az ember idegenségérzésének kezdetét is.

Ágostonnak az ösztön ereje az az ok, mely elidegeníti Istentől. John Miltonnak, az *Elveszett paradicsom* írójának viszont a szabadság, amelyre a kiűzetés után emlékszik az ember. Az emlékezés idegeníti el az embert a társadalomtól, mivel arra kárhoztatja, hogy az Édenen kívül igazságtalan és erőszakos legyen a társaival. Ezért van szüksége az embereknek – Milton szerint – szabályokra és törvényekre.

Otthon azonban gyorsan elfelejtünk mindent, a veszedést a kollégákkal, a főnökkel, az idiótákkal az áruházban, a rémisztő híreket, amiket hazafelé olvastunk háborúkról, környezetváltozásról – minden az ajtón kívül marad, csak háttérzaj lesz. Ha viszont a világban érezzük otthon magunkat, más a helyzet: Ádám és Éva úgy ugrándoZHAT a kertben, ahogy Isten megteremtette őket. Ott nincs négy fal, nincs elidegenedés, nincs elvonulás a világ elől. A világ az otthonuk.

Majd elkövetik a bűnt. Minden megváltozik. Az emberpár csúszást-mászást hall, érzi is a kígyó jelenlétét, és megijed. Minden azt sugallja körülöttük: áldozatok vagytok, meghaltok és elsüllyedtek. Ami tegnap még otthonuk volt, mára már őserdő és veszedelem.

Ádám diadalmenete, a kivonulás az Édenből, a vadászat és gyűjtögetés, a sárkunyhó, a földművelés, a falvak, a városok, Uruk, Manhattan, az ülésfűtés, a négykerék-meghajtás azt az érzetet kelti az emberben, hogy ismét otthon van a világban. Itt azonban többről van szó. Az égő erdő, a forró dél, az olvadó észak, a műanyag a tengerekben, a halakban és bennünk is – Ádám határtalan ostobaságának története, amely szintén az Édenben kezdődött. A világ zaja csak mellékes károsodás, amit az otthonosság utáni vágy igazol. Ez a vágy azonban nem otthonos, sokkal inkább brutális.

Amikor az ember Istennel egyenrangúvá tette magát, meg kellett értenie, hogy csak egy mezítelen féreg, és akkor érezte a világot először ellenségesnek, ellenségnek. Úgy vélte, megszelídítheti, uralhatja, és – ha szükséges – elpusztíthatja. Az Édenen kívül is otthonosan berendez-

kedtünk, és nem akarjuk bevallani, hogy félünk. Se Isten, se az őserdő ne akarja nekünk többé megrémíteni, mi a félelem. Ez az optimizmus ostoba, naiv és romboló is; a civilizált ember önmagától, a szabadságától megrészegedve az apokalipszis felé halad. Valójában ez a Paradicsom átka: csemegézünk a tudás fájáról, mindenhatónak képzeljük magunkat, a következő pillanatban azonban mezítelenül, magányosan állunk az erdőben. Úgy gondoljuk, mindentudók, a Föld, a vizek, a levegő és önmagunk urai vagyunk, holott csupán végtelenül ostobák.

Cs. Cs.

JEGYZET

* Raoul Löbber 1977-ben született Bonnban, germanista és szociológus, a bonni Friedrich-Wilhelms Egyetemen végzett. 2010 óta dolgozik a *DIE ZEIT* című hetilapnál, 2013 óta helyettes főszerkesztő.